

АНОТАЦІЯ

Кардаш О. Н. Латинська та кирило-мефодіївська церковні традиції IX–XI ст.: східний фронтір канонічного протистояння. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника МОН України, Івано-Франківськ, 2023.

Дисертаційна робота присвячена актуальній проблематиці воцерковлення та міжконфесійних відносин у ранньосередньовічних країнах так званої «Молодшої Європи», котра надалі залишається однією з найбільш дискусійних у сучасному історіографічному дискурсі. Провідну роль у процесах євангелізації спільнот згаданого регіону відігравали, з одного боку, різне за етнічним походженням і дієцезіальною чи монастирською належністю латинське духівництво, а з іншого – представники кирило-мефодіївської церковної традиції, сформованої солунськими братами-місіонерами Константином (Кирилом) і Мефодієм та їхніми учнями у 860–880-х рр. Первинне місіонерське сподвижництво adeptів обох традицій на окреслених теренах стало настільки грандіозним, що переросло у масштабну слов'яно-латинську міжобрядову конфронтацію другої половини IX–XI ст., яка, власне, й стала основним предметом актуальних дисертаційних студій.

У дослідженні висвітлено основні процеси та особливості інституалізації латинської церковної організації у межах поставарського Подунав'я, розглянуто динаміку становлення місійних теренів і церковних землеволодінь єпископських діоцезів Зальцбурга, Пассау й Регенсбурга та окремих баварських монастирських спільнот, реконструйовано їх географічні межі та регіональну специфіку на тлі колонізаційного і місіонерського освоєння окреслених поставарських земель згаданими структурами Баварської церкви.

У дисертаційній роботі проаналізовано місіонерську діяльність солунських братів-місіонерів Константина (Кирила) й Мефодія у володіннях моравського князя Ростислава у 863–867 рр. Висвітлено процес формування кирило-мефодіївської церковної традиції слов'янського обряду, проаналізовано основні фактори її поширення у Великій Моравії, доктринальні риси та впродовж 867–869 рр. санкціоноване оформлення папою Адріаном II у Римі.

Автором виокремлено основні етапи церковно-релігійного антагонізму між солунськими місіонерами та їхніми послідовниками, з одного боку, та латинським духовництвом Зальцбурзької, Пассауської й Регенсбурзької дієцезій у династичних володіннях Моймировичів та паннонського князя Коцела – з іншого. У дослідженні окреслено логіку й динаміку просторово-хронологічної трансформації східного (паннонського та великоморавського) фронтиру канонічного протистояння між латинською і кирило-мефодіївською церковними традиціями у 863–886 рр. Автор детально висвітлює, по-перше, церковно-догматичні складники слов'яно-латинської міжобрядової конфронтації – дискусії щодо канонічності використання слов'янської мови в літургійній практиці, полеміку про *Filioque* та походження Св. Духа, а, по-друге, церковно-правові аспекти означеної проблеми.

Окрему увагу в контексті дисертаційних студій відведено вивченню проблеми поширення кирило-мефодіївської традиції в інших династичних володіннях «Молодшої Європи» та становлення регіональних фронтірних зон слов'яно-латинської канонічної конфронтації наприкінці IX–XI ст. Автор описує процес та особливості слов'янізації ранньої Болгарської церкви під впливом переселення близько 886 р. до володінь князя Бориса значної кількості учнів архієпископа Мефодія. У контексті слов'яно-латинського канонічного протистояння автором досліджено історію становлення ранньосередньовічної хорватської еклезіальної організації – Сплітської церковної митрополії X–XI ст. Відтак у межах Хорватського королівства

означений міжобрядовий фронтир найбільш виразно вдалося реконструювати на Східноадриатичному узбережжі й островах Адриатики в середовищі верхньодаматинських єпископств, де найдовше культивувалася кирило-мефодіївська глаголична традиція. Натомість історичні сербські, боснійські та дуклянські терени X–XI ст. у складі Антибарської митрополії розглядаються автором в широкому значенні як своєрідна міжконфесійна зона зіткнення латинської, слов'янської і ромейської церковних традицій.

В аналогічний спосіб проаналізовано витоки, характер, просторовий вимір і місце слов'яно-латинського міжобрядового антагонізму в структурі ранньосередньовічної богемської церковної ієрархії. Шляхом аналізу свідчень численних наративних джерел, а також результатів багаторічних археологічних досліджень дисертантом піддано ревізії концепцію тривалого співіснування поряд з латинською церковною ієрархією окремої інституалізованої кирило-мефодіївської церковної організації у південно-східних володіннях династії П'ястів, на польсько-руському середньовічному фронтірі та, власне, західній периферії земель Рюриковичів у другій половині X–XI ст. Автор доходить висновку, що на окреслених теренах фронтир слов'яно-латинського релігійного протистояння мав найменш виразний, неінституалізований характер, продиктований пізньою християнізацією та одержавленням місцевих *gentium*.

Ключові слова: Константин (Кирило), Мефодій, Візантія (Ромейська імперія), Зальцбурзьке архієпископство, Пассауське єпископство, Регенсбурзьке єпископство, Церква, авари, латинська церковна традиція, кирило-мефодіївська церковна традиція (слов'янській обряд), *Filioque*, монастирський (церковний) комплекс, синкретизм, поховання, митрополія.

SUMMARY

Kardash O. N. Latin and Cyrillo-Methodian Ecclesiastical Traditions of the 9th–11th Centuries: the Eastern Frontier of the Canonical Confrontation. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation on competition of the scientific degree of a Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 Humanities on the specialty 032 History and Archaeology. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, The Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2023.

The PhD papers are devoted to the current problems of churchization and interfaith relations in the early medieval countries of the so-called “Younger Europe”, which is still one of the most controversial in the modern historiographical discourse. A leading role in the processes of evangelization of the peoples of the mentioned region was played, on the one hand, by the Latin clergy, various in terms of ethnic origin and diocesan or monastic affiliation, and on the other hand, by the representatives of the Cyrillo-Methodian church tradition, formed by the Thessalonian missionary brothers Constantine (Cyrill) and Methodius and their disciples in 860s–880s. The initial missionary activities of the adepts of both traditions on the outlined territories became so grandiose that it grew into the large-scale Slavic-Latin inter-religious confrontation during the second half of the 9th–11th centuries, which, actually, became the main subject of the current dissertation studies.

The main processes and features of the institutionalization of the Latin church organization in the post-Avar Danube region are highlighted in the research. The dynamics of the formation of missionary territories and ecclesiastical land holdings of the episcopal dioceses of Salzburg, Passau and Regensburg and some Bavarian monastic communities, their geographical boundaries and regional specificity were reconstructed against the background of colonization and missionary development of the delineated post-Avar lands by the aforementioned structures of the Bavarian Church.

The missionary activities of the Thessalonian missionary brothers Constantine (Cyrill) and Methodius in the possessions of the Moravian prince Rostislav in 863s–867s are analyzed in the dissertation studies. The process of formation of the Cyrill-Methodian ecclesiastical tradition of the Slavic rite are highlighted, as well as the main factors of its spreading in Great Moravia, its doctrinal features and sanctioned formalization by Pope Hadrian II in Rome in 867–869 are analyzed.

The author singles out the main stages of the church-religious antagonism between the Thessalonian missionaries and their followers on the one hand and the Latin clergy from the dioceses of Salzburg, Passau and Regensburg on the other side in the dynastic domains of the Moimir dynasty and in the lands of Pannonian prince Kocel. The logic and dynamics of the spatial-chronological transformation of the eastern (Pannonian and Great Moravian) frontier of the canonical confrontation between the Latin and Cyrillo-Methodian church traditions during 863–886 are outlined in the research. The author highlights in detail, firstly, the church-dogmatic components of the Slavic-Latin inter-ritual confrontation – the discussions about the canonicity of the usage of the Slavic language in liturgical practice, the controversy regarding the *Filioque* and the issue of the origin of Holy Spirit, and, secondly, the ecclesiastical legal aspects of the mentioned problem.

In the context of the dissertation studies, a special attention is paid to the problem of spreading of the Cyrillo-Methodian tradition within the other dynastic possessions of “Younger Europe” and the formation of regional frontier zones of the Slavic-Latin canonical confrontation during the end of the 9th–11th centuries. The author describes the process and features of the Slavicization of the early Bulgarian Church under the influence of the resettlement of a significant number of Archbishop Methodius’ disciples to the possessions of Prince Boris around 886.

In the context of the Slavic-Latin canonical contrariety a history of the formation of the early medieval Croatian ecclesiastical organization – the Spilt church metropolis during the 10th–11th centuries is investigated by the author. Therefore, within the boundaries of the Croatian kingdom, the defined inter-

religious frontier was most clearly reconstructed on the Eastern Adriatic coast and on the Adriatic islands among the Upper Dalmatian bishoprics, where the Cyrillo-Methodian Glagolitic tradition had cultivated for the longest time. Instead, the historical Serbian, Bosnian and Dukla territories during the 10th–11th centuries, as a part of the Antibar archbishopric metropolis are considered by the author in a broad sense as a kind of inter-denominational collision zone of the Latin, Slavic and Roman church traditions.

In a similar way, the origins, character, spatial dimension and role of the Slavic-Latin inter-rite antagonism in the structure of the early medieval Bohemian church hierarchy. By the analysis of evidences from the numerous narratives, as well as by the studying of the results of long-term archaeological research, the author revises the concept of long-term coexistence of the separate institutionalized Cyrillo-Methodian church organization alongside the Latin church hierarchy in the southeastern possessions of the Piast dynasty, on the medieval Polish-Ruthenian frontier and, in fact, on the western periphery of the Rurikid's lands in the second half of the 10th–11th centuries. The author summarizes that in the outlined areas the frontier of the Slavic-Latin religious confrontation had the least distinct, non-institutionalized character, dictated by the late Christianization and statization of the local *gentium*.

Key words: Constantine (Cyrill), Methodius, Byzantium (the Eastern Roman Empire), the Archdiocese of Salzburg, the Diocese of Passau, the Diocese of Regensburg, Church, the Avars, Latin ecclesiastical tradition, Cyrillo-Methodian church tradition (Slavic rite), Filioque, monastery (church) complex, syncretism, burial, metropolis.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в наукових фахових виданнях України:

1. Кардаш О. Каролінзькі земельні дарування Баварській Церкві як засіб колонізаційного та місіонерського освоєння «Молодшої Європи» (перша половина – середина IX ст.). Частина 1. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2021. Ч. 34. С. 7–22.

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/5536>

DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.34.7-22>

2. Кардаш О. Каролінзькі земельні дарування Баварській Церкві як засіб колонізаційного та місіонерського освоєння «Молодшої Європи» (перша половина – середина IX ст.). Частина 2. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2022. Ч. 35. С. 11–23.

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/6447>

DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.35.11-23>

3. Кардаш. О. “ex paganis christianos esse patravit”: Кого відправився християнізувати нітранський єпископ Віхінг? *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2020. Ч. 33. С. 7–26.

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/4630>

DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.33.7-26>

4. Кардаш. О. Протистояння баварської та кирило-мефодіївської християнських місій на землях династії Моймировичів другої половини IX ст. *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2018. Ч. 31. С. 64–80.

DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.31.64-80>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/2385>

Статті в іноземних наукових виданнях:

5. Kardash O. An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. *Konstantínove listy*. 2020. Vol. 13. Issue 2. P. 1–19.

DOI: [10.17846/CL.2020.13.2.3-21](https://doi.org/10.17846/CL.2020.13.2.3-21)

URL: <http://www.constantinesletters.ukf.sk/index.php/issues/33-2020-v13-iss2/204-an-attempt-at-delineation-of-the-eastern-missionary-route-of-the-clergy-of-passau-on-the-lands-of-the-post-avar-danube-region-during-the-first-half-of-the-9th-century>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

6. Кардаш О. Проблема поширення церковної юрисдикції Магдебурзького архієпископства на землі Рюриковичів у другій половині X століття у світлі німецьких латиномовних хронік і анналів. *Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries)*. Publication from the 8th International Scientific Conference, Lviv, 15th–18th November, 2017 [Colloquia Russica. Series I. Vol. 8]. Krakow : Nowa Strona, 2018. S. 47–58.

7. Кардаш О. Хто відправив „legatos Ruscorum” на Кведлінбурзький з’їзд 973 року? *Diplomacy of Medieval Rus' (10th–16th centuries)*. Publication from the 10th International Scientific Conference, Krakow, 9th–11th October, 2019 / ed by V. Nagirnyy [Colloquia Russica. Series I. Vol. 10]. Krakow : Nowa Strona, 2021. S. 79–89.

Праці, які додатково відображають результати дисертації:

8. Кардаш О. (Рец.). Олександр Филипчук, *Забутий святий. Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом*, Київ: Laurus, 2020, 584 с. Publication from the 10th International Scientific Conference, Krakow, 9th–11th October, 2019 / ed by V. Nagirnyy [Colloquia Russica. Series I. Vol. 10]. Krakow : Nowa Strona, 2021. S. 295–297.

9. Кардаш О. «И иномоу бещинью оучахоу»: Неортодоксальні складові канонічного протистояння кирило-мефодіївської та латинської церковних традицій у світлі «Життя Константина-Філософа» другої половини IX ст. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. 2022. Вип. 10. С. 310–332.

DOI: 10.32626/2309-2262.2022-10.310-332

URL: <https://drive.google.com/file/d/1FNIGbnmTGnRk9-ZXtVVIZm1WEL9bPwF2/view>

10. Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етюди*. 2019. Вип. 3. С. 7–34.

URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/documents/?newsid=945>

11. Кардаш О. (Рец.). Simon Malmenvall, *Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019. 313 s. [Симон Малменвалл, *Культура Київської Русі та християнська історична свідомість*, Любляна: Теологічний факультет, Університет Любляни, 2019, 313 с.]. *Diplomacy of Medieval Rus' (10th–16th centuries)*. Publication from the 10th International Scientific Conference, Krakow, 9th–11th October, 2019 / ed by V. Nagirnyy [Colloquia Russica. Series I. Vol. 10]. Krakow : Nowa Strona, 2021. S. 301–302.

12. Kardash O. (Rev.). MALMENVALL, Simon. *Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest* [Culture of Kyivan Rus' and Christian Historical Consciousness]. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Theology, 2019. 313 p. *Konštatínove listy*. 2022. Vol. 15. Issue 1. S. 177–182.

URL: <http://www.constantinesletters.ukf.sk/index.php/issues/36-2022-v15-iss1/243-2022-volume-15-issue-1>